

УДК 340.15/347

Гринько Світлана Дмитрівна,

доктор юридичних наук, професор, завідувач
кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
старший науковий співробітник Подільської лабораторії
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
ім. академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

ДЕЛІКТОЗДАТНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. За сучасним цивільним законодавством України обов'язок відшкодувати шкоду, завдану деліктом покладається на того, хто її завдав, а також на інших осіб, які за законом або договором зобов'язані її відшкодувати. Тобто висувається єдина вимога до суб'єкта відповідальності за делікт – завдати шкоду. Водночас конструкція суб'єкта цивільно-правової відповідальності – фізичної особи – передбачає наявність у нього здатності нести цивільну відповідальність за делікт – деліктоздатності, що визнається за ЦК України складовим елементом цивільної дієздатності (ст. 30).

Сьогодні законодавча робота в Україні здійснюється в контексті проведення адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу. Для цього доцільним є ознайомлення зі змістом законодавства ЄС та європейських країн-учасниць ЄС, а й інших зарубіжних країн, законодавство яких ґрунтується на ідеях римського приватного права.

Стан дослідження теми. В Україні наукове розв'язання проблем деліктних зобов'язань здійснювали Д.В. Боброва, О.О. Боярський, Г.С. Волосатий, М.К. Галянтич, О.В. Жила, А.І. Загорулько, І.Г. Калетнік, Т.С. Ківалова, К.М. Левандовські, О.О. Лов'як, І.С. Ніжинська, О.О. Отраднава, В.П. Паліюк, С.М. Приступа, В.П. Присяжнюк, С.Я. Ременяк, Р.О. Стефанчук, Є.О. Харитонов, Я.М. Шевченко, Р.Б. Шишка, А.В. Янчук та ін. Водночас поза їх досліджень залишилися проблеми деліктоздатності неповнолітніх фізичних осіб. Тому здійснення порівняльного аналізу деліктоздатності неповнолітніх фізичних осіб за цивільним законодавством Укра-

їни та зарубіжних країн є актуальним, що є **метою цієї статті.**

Виклад основного матеріалу. За цивільним законодавством України здатність фізичної особи відповідати за вчинений делікт залежить від віку і розуміння значення нею своїх дій, – психічного стану. Оскільки кожна дія людини, як зазначав Є.В. Васьковський, є результатом її волі, яка може бути сильною і слабкою, здоровою і хворою, нормальною й аморальною, тому право не могло надавати однакового юридичного значення поступкам людини із здоровим глуздом і божевільної, дорослого чоловіка й однорічної дитини [1, с. 139]. В Україні недієздатні та малолітні фізичні особи визнаються недієздатними, а решта (повнолітні, неповнолітні, фізичні особи, обмежені у цивільній дієздатності) такими, що здатні відповідати за завдану шкоду.

Правила ст. 1178 ЦК України про відшкодування шкоди, завданої фізичною особою віком до 14 років (малолітнім), ґрунтуються на ст. 31 ЦК України, яка визначає обсяг їх дієздатності. За визначальний критерій визнання деліктоздатності взято досягнення фізичною особою певного віку та здатність розуміння значення своїх дій, яким надавали значення й римські юристи.

В юридичній літературі зустрічаються міркування щодо необхідності розмежування обсягу дієздатності неповнолітніх осіб віком до 14 років на повністю недієздатних і частково дієздатних [2, с. 14]. Слід зазначити, що така думка не є новою. Так, римське право, а згодом пруське і австрійське законодавство поділило період неповноліття на три частини (від народження до 7 років, від 7 до

14 років, від 14 до повноліття) та пов'язали з кожним таким віком збільшення дієздатності. При цьому, неповнолітні, які не досягли 7 років, вважалися недієздатними, а від 7 до 14 років – малолітніми [1, с. 140]. Серед сучасних цивільних кодифікацій слід назвати цивільні кодекси Грузії (ч. 4 ст. 12) і Туркменістану (ч. 3 ст. 23) за якими неповнолітні віком до 7 років (малолітні) є недієздатними. Ця ідея була запозичена з НЦК (§ 104), тому будь-яке волевиявлення такої особи, навіть у несвідомому стані чи в стані тимчасового розладу психічної діяльності, є недійсним (§ 105 НЦК)¹. Цікавим є те, що у підході німецького законодавця відображаються ідеї римських юристів, які вважали дітей віком до 7 років (*infantes*), такими, які взагалі не володіли дієздатністю [3, с. 45].

На нашу думку, більш доречною є дискусія щодо зниження віку *неделіктоздатності* малолітньої особи в Україні. За цивільними кодексами Грузії (ст. 994) і Туркменістану (ст. 1029) особа, яка не досягла десятирічного віку, не несе відповідальності за шкоду, завдану іншим особам. У кожному випадку для покладення на неповнолітнього², який досягнув 10 років, обов'язку відшкодувати шкоду, слід на момент її завдання встановити здатність усвідомлення ним значення свого діяння. Відповідно, відсутність такого усвідомлення свідчить про *неделіктоздатність* неповнолітньої особи, яка не буде відповідати за шкоду, завдану нею іншій особі. Обов'язок відшкодувати шкоду покладається на батьків або на особу, яка відповідає за нагляд за неповнолітнім. Такі особи несуть *деліктну відповідальність* незалежно від своєї вини.

Закріплені у цивільних кодексах Грузії і Туркменістану ідеї щодо відповідальності неповнолітніх осіб за шкоду, завдану іншим особам, були також запозичені з Німецького цивільного кодексу (далі НЦК). Так, за НЦК, особа, яка не досягла 7 років, не відповідає за шкоду, завдану іншій особі (абз. 1 § 828 НЦК). Єдиним винятком із цього правила є завдання іншому шкоди внаслідок аварії на автотранспортному засобі, рейсовим транспортним засобом або на підвісній дорозі, коли за завдану

шкоду не відповідає особа віком від 7 до 10 років (крім випадку завдання шкоди умисно) (абз. 2 § 828 НЦК). Водночас особа, яка не досягла 18 років, тоді, коли її відповідальність не виключена згідно з абз. 1 чи 2, не відповідає за шкоду, завдану іншій особі, якщо при завданні шкоди в неї було відсутнє розуміння, необхідне для усвідомлення своєї відповідальності (абз. 3 § 828 НЦК). Тому за німецьким законодавством неповнолітні особи вважаються повністю *неделіктоздатними* до досягнення 7 років, а в окремих випадках – 10 років. Неповнолітній у віці від 7 (або 10) до 18 років визнається *деліктоздатним* лише тоді, коли в момент завдання шкоди він усвідомлював значення своїх дій. Таким чином, настання *деліктоздатності* за НЦК пов'язується із двома фактами: досягненням певного віку та здатністю неповнолітнього до усвідомлення значення своїх дій; у такій позиції простежується рецепція ідей римських юристів про те, що неповнолітня особа (досягла 7 років) відповідає за законом Аквілія, оскільки несе відповідальність і за крадіжку; і це правильно, якщо вона вже здатна до вчинення протиправних дій (D. 9. 2. 5. 2). При цьому малолітній (віком до 7 років), за римським правом, не володів *деліктоздатністю* [3, с. 45].

Якщо німецький законодавець повністю відтворив підхід римських юристів щодо залежності *деліктоздатності* від віку особи та її здатності до усвідомлення значення своїх дій, то французький встановив таку залежність лише для кримінальної відповідальності (ст. ст. 66, 67 Французького кримінального кодексу). За Французьким цивільним кодексом (далі ФЦК) неповнолітні особи вважалися *деліктоздатними* з того часу, як буде доведено, що вони діяли з розумінням (ст. 1310).

Враховуючи вищевикладене, виникає питання про можливість зниження за ЦК України віку *неделіктоздатності* фізичної особи з 14 років до 7 або 10 років та щодо залежності настання *деліктоздатності* від здатності особи усвідомлювати значення своїх дій. *Деліктоздатність* – це здатність особи нести відповідальність за завдану шкоду. Особливість *деліктоздатності* фізичної особи полягає в тому, що вона залежить від її здатності усвідомлювати значення своїх дій. Якщо фізична особа здатна до самостійного психічного процесу, наслідком якого є вчинення юридичних дій (як правомірних, так і протиправних), то це означає здатність такої особи усвідомлювати значення своїх дій.

Недарма за сімейним законодавством здатність усвідомлювати значення своїх дій визнається за дітьми, які досягли 7 або 10 років (ст. 148, 160 СК України), а також у випадках, коли вони вже можуть висловити свою думку ч. 2 ст. 171 СК України). Тому не завжди правильно пов'язувати виникнення, зміну або припинення правовідносин лише із

¹ Для порівняння згадаємо ФЦК за яким особи чоловічої або жіночої статі, яким не виповнилося вісімнадцяти років, визнаються неповнолітніми (ст. 388). При цьому будь-якого поділу неповнолітніх осіб на окремі групи, а тим більше позбавлення окремих неповнолітніх осіб цивільної дієздатності немає. Вказані правила були відтворені у ЦК Квебеку (ст. 153–154, Відділ II «Про неповнолітніх»).

² За цивільними кодексами Грузії (ч. 4 ст. 12) і Туркменістану (ч. 3 ст. 23) фізичні особи, які не досягли віку повноліття, називаються неповнолітніми, а неповнолітні особи, які не досягли 7 років – малолітніми. За ЦК України фізичні особи, які не досягли 14 років, є малолітніми, а фізичні особи у віці від 14 до 18 років – неповнолітніми.

досягненням їхніми учасниками конкретного віку.

Незважаючи на те, що ЦК України закріпив приватноправові традиції, засновані на положеннях римського права (зокрема на засадах справедливості), а також врахував сучасний світовий правовий досвід, доцільно переглянути звичну для усіх радянсько-правову традицію пов'язувати настання деліктоздатності фізичної особи з настанням 14 років. Таку позицію законодавця у радянській юридичній літературі пояснювали матеріальною спроможністю відшкодувати завдану шкоду, так як з 16 років настає «трудове повноліття», що надає можливість одержувати заробітну плату, з якої може бути відшкодовано завдану ним шкоду [4, с. 101]. Проте, пояснювала К.А. Флєйшиц, досягнення особою 14 років не завжди означало повне розуміння нею значення своїх дій, а засвідчувало про наявність матеріальної можливості відшкодувати завдану шкоду в повному обсязі; його фактичне матеріальне становище могло залишатися таким самим, яким воно було до досягнення цього віку [4, с. 101].

На нашу думку, відшкодування шкоди, завданої деліктом, буде здійснюватися на засадах справедливості лише тоді, коли буде визнана фізична особа, яка не досягла 7 років, нездатною відповідати за її завдання (неделіктоздатною). При цьому для покладення обов'язку відшкодувати шкоду на фізичну особу, якій виповнилося 7 років, в кожному конкретному випадку слід встановити її здатність на момент завдання шкоди до усвідомлення нею значення свого діяння. Відповідно відсутність такого усвідомлення означає неделіктоздатність фізичної особи, тому така особа не буде відповідати за шкоду, завдану іншим. Як зазначала Я.М. Шевченко, сама можливість визнання неповнолітніх винними пов'язана з інтелектуальним і вольовим аспектами свідомості, з можливістю усвідомлювати негативний і протиправний характер своїх дій, з можливістю передбачати наслідки своїх дій, з можливістю самовладання, утримання від певних дій чи спрямування дій на певні завдання; робити правильну оцінку оточуючих нас явищ і відповідно на них реагувати [5, с. 94]. Пояснення науковця відтворює ідеї римських юристів, які надавали однакового значення віку і психічному стану людини у деліктних правовідносинах.

Римське право залишило нам ще одне свідчення захисту дітей державою – доктрину держави-батька (*parens patriae*). Діти перебували під владою батьків, а у разі їх смерті – опікунів. При цьому, сутність римської традиції вбачається у покладенні обов'язку відшкодувати шкоду, завдану малолітнім, на батьків або осіб, які їх замінюють у встановленому законом порядку. Обов'язок щодо відшкодування завданої малолітнім шкоди не може бути

покладено на родичів дитини, які не мають права брати участь у її вихованні, незалежно від ступеня спорідненості.

До осіб, які замінюють батьків, законодавець відносить усиновлювачів (ст. 207 СК України) і опікуна (ст. 243 СК України). Вказані особи набувають щодо малолітньої дитини прав і обов'язків батьків, зокрема обов'язок здійснювати виховання та нагляд за нею. У зв'язку з цим на них покладається обов'язок відшкодувати шкоду, завдану дитиною. Проте у разі встановлення опіки за життя батьків, не позбавлених батьківських прав, відповідальність за завдану підопічним шкоду будуть нести частково як батьки малолітнього, так і його опікун. При цьому вони зобов'язані відшкодувати шкоду у частці, яка визначена за домовленістю між ними або за рішенням суду. Такий висновок випливає зі змісту ч. 4 ст. 1178 ЦК України, яку можна застосувати в якості аналогії для вирішення поставленого питання.

Вирішуючи питання про суб'єкт відповідальності за шкоду, завдану дитиною, на думку К.Б. Ярошенко, ключового значення доцільно надавати нормам сімейного законодавства: по-перше, відповідальність за шкоду повинні нести обоє батьків, так як обов'язок виховання лежить як на матері, так і на батькові; по-друге, обов'язок виховання покладається на обох батьків не залежно від того, чи проживали вони (або один із них) разом з дітьми або окремо, тому батько, який проживав окремо від дітей, також повинен нести негативні майнові наслідки невиконання ним обов'язку виховання дітей; по-третє, питання про відповідальність батьків, позбавлених батьківських прав, повинно вирішуватися залежно від конкретних обставин [6, с. 40].

У зв'язку із запровадженням у СК України альтернативних форм сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, ЦК України до відповідальних осіб за шкоду, завдану малолітнім, відносить й інших фізичних осіб, які на правових підставах здійснюють його виховання (ч. 1 ст. 1178 ЦК України). На думку окремих науковців, у ст. 1178 ЦК України слід вказати їх усіх у переліку відповідальних осіб [7, с. 9]. На нашу думку, потреби у виключному переліку фізичних осіб, які на правових підставах здійснюють виховання малолітнього, немає. Альтернативні форми сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, передбачає СК України: патронат над дітьми (гл. 20), прийомна сім'я (гл. 20-1), дитячий будинок сімейного типу (гл. 20-2). Крім того, цей перелік може змінюватися шляхом як розширення, так і звуження. Тому визначення «іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи» є загальним і, відповідно, не потребує змін і доповнень.

Батьки (усиновлювачі) або опікун чи інша фізична особа, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи відшкодовують шкоду на засадах вини, і діє презумпція їх вини. Тому вони звільняються від обов'язку відшкодувати шкоду, якщо доведуть, що шкода виникла не з їхньої вини [8, с. 209; 9, с. 32-43].

Уперше законодавець на рівні закону визначає поняття вини відповідальних осіб як «несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою» (ст. ч. 1 ст. 1178 ЦК України). Щодо вини безпосередніх завдавачів шкоди, їх незрілий вік не дозволяє говорити про вину [10, с. 70], незважаючи на те, що суб'єктивна сторона поведінки, мотиви (пограти, помститися тощо) можуть також враховуватися при її відшкодуванні. У радянській юридичній літературі висловлювалися міркування, що батьки несуть відповідальність не за свою вину, а за вину своїх дітей [4, с. 106; 11, с. 21-32; 12, с. 30].

До осіб, відповідальних за шкоду, завдану малолітнім, законодавець також відносить навчальний заклад, заклад охорони здоров'я чи інший заклад, що зобов'язаний здійснювати нагляд за ним, а також осіб, які здійснюють нагляд за малолітньою особою на підставі договору (ч. 2 ст. 1178 ЦК України). Обов'язок відшкодувати шкоду, завдану малолітнім, покладається як на дошкільний, так і шкільний навчальний заклад. Як відзначала Я.М. Шевченко, така норма позитивно вирішила проблему співвідношення відповідальності батьків і дитячих установ за шкоду, завдану малолітніми, які перебували під наглядом цих установ, так як батьки у виборі особи, яка здійснює нагляд за малолітніми, у цьому випадку участі не беруть – нагляд за дітьми забезпечує ця установа [13, с. 14]. Щодо договірної підстави здійснення нагляду за малолітнім такий обов'язок виникає для няньок, гувернанток та інших осіб на засадах вини, і діє презумпція вини (ч. 2 ст. 1178 ЦК України).

Завдання шкоди під час перебування в дитячій установі могло бути і не пов'язане з неналежним здійсненням нею нагляду, насамперед, у таких випадках: крадіжка, умисне знищення або пошкодження державного, громадського або особистого майна громадян тощо. Як слушно відзначала К.Б. Ярошенко, подібні дії були результатом поганого виховання в сім'ї, а не неналежного нагляду з боку відповідних установ. Тому відповідати за шкоду, завдану такими діями, повинні за загальним правилом батьки (усиновителі), опікун, а не зазначені в законі юридичні особи [6, с. 46]. Тобто слід виходити з того, – пише О.С. Юффе, – якими саме діями дитини і за яких конкретних умов було завдано шкоди [14, с. 59]. Подібну позицію також займали Л.А. Майданик, Н.Ю. Сергєєва, К.А. Флєйшиц [4, с. 105; 15, с. 79].

Такими ж є підходи до питання деліктоздатності недієздатних осіб за НЦК. Зокрема особа, зобов'язана в силу закону здійснювати нагляд за іншою особою, яка внаслідок неповноліття або свого психічного або фізичного стану потребує нагляду, зобов'язана відшкодувати шкоду, протиправно завдану такою особою іншій особі. Обов'язок відшкодувати шкоду не виникає, якщо нагляд здійснюється належним чином або шкода виникла б і при належному нагляді (ч. 1 § 832 НЦК). Крім того, таку відповідальність несе особа, яка за договором візьме на себе здійснення нагляду (ч. 2 § 832 НЦК). Відповідно, особи, які зобов'язані здійснювати нагляд за дитиною за законом або за договором, відповідають за завдану нею шкоду на засадах вини.

Конструкція відповідальності за шкоду, завдану дітьми, на засадах вини за НЦК відображає ідеї римських юристів, відтворені у французькому законодавстві. Підставою такої відповідальності Є. Годеме визнавав нездійснення нагляду. Тому відповідальність батьків припинялася з досягненням дитиною повноліття, припиненням проживання дитини з батьками. Однак такий обов'язок не припинявся з емансипацією дитини (наданням самостійності), крім випадків укладення шлюбу [16, с. 333].

За ФЦК також діяла презумпція вини батьків, що впливала зі змісту ч. 7 ст. 1384: батько і мати звільняються від відповідальності, якщо доведуть, що не могли попередити дії, що є підставою для такої відповідальності. На них покладався обов'язок довести, що вони дали дитині належне виховання і що дитина ухилися від їхнього нагляду без їх вини [17, с. 340-341].

Обов'язок осіб, відповідальних за шкоду, завдану малолітньою особою, не припиняється у разі досягнення останнім повноліття (ч. 5 ст. 1178 ЦК України). Це зумовлено тим, що вони несуть деліктну відповідальність за власну вину і власну протиправну поведінку, а не за чужу поведінку і чужу вину. З метою захисту інтересів потерпілого законодавець із вказаного правила допускає перенесення судом обов'язку відшкодувати шкоду на малолітню особу (ч. 5 ст. 1178 ЦК України).

Для забезпечення відшкодування шкоди, завданої малолітньою особою, у разі неплатоспроможності відповідальних за таку шкоду осіб та за наявності майна у самого малолітнього, С.Я. Ремєняк пропонує ч. 1 ст. 1178 ЦК України доповнити підпунктом такого змісту: «У випадку неплатоспроможності батьків (усиновлювачів), опікунів, інших осіб, відповідальних за догляд за малолітніми особами, суд на власний розсуд має право розпорядитися частиною майна малолітнього, яке є у його власності, для покриття завданих збитків» [7, с. 11]. Науковець допускає перенесення обов'язку від-

шкодувати шкоду на малолітню особу, не чекаючи досягнення нею віку повноліття та незалежно від об'єкта посягання (життя, здоров'я фізичної особи чи майно).

На нашу думку, повністю підтримати науковця у викладених міркуваннях не можна. При покладенні обов'язку відшкодувати шкоду на малолітню особу суду слід враховувати матеріальне становище як відповідальних осіб, так і малолітнього. При цьому малолітній повинен бути настільки матеріально забезпеченим, щоб після здійснення відшкодування не залишитися без необхідних для життя засобів для існування. Як зазначається у НЦК, не залишиться без засобів, необхідних для його власного належного утримання, а також для виконання передбачених законом обов'язків щодо надання утримання іншим особам (§ 829 НЦК).

Обов'язок відшкодувати шкоду буде більш доречно покласти на малолітню особу також тоді, коли відповідальною особою буде не юридична, а фізична особа. Слід підтримати ідею німецького законодавця, що умовою перенесення на малолітніх дітей деліктного обов'язку є відсутність вини відповідальних осіб за дії малолітнього (§ 829 НЦК), що фактично вирішує питання про відшкодування шкоди за таких обставин. Щодо розміру шкоди, відшкодування якої повинно покладатися на малолітню особу, суду слід надавати право його визначити (повністю або частково) за справедливістю, залежно від обставин справи. Враховуючи викладене, пропонується доповнити ст. 1178 ЦК України частиною 6.

Дієздатність неповнолітніх у віці від 14 до 18 років визначається ст. 32 ЦК України, яка дещо обмежує їхні можливості щодо здійснення цивільних прав і виконання цивільних обов'язків. Проте підлітки, які досягли 14 років, самостійно відповідають за завдану ними шкоду, – є повністю деліктоздатними (ст. 33, 1179 ЦК України), що надає можливість застосування до них загальних положень глави 82 ЦК України про її відшкодування.

Загальне правило про самостійну відповідальність неповнолітнього віком від 14 до 18 років за завдану ним шкоду має виняток: обов'язок батьків (усиновлювачів) або піклувальника відшкодувати завдану шкоду у разі відсутності у підлітка майна, достатнього для відшкодування (ч. 2 ст. 1179 ЦК України). Таке правило було передбачено, на думку К.А. Флейшиц, з метою забезпечення матеріальної бази відшкодування шкоди, протиправно завданої неповнолітнім, з одного боку, і для стимулювання уважного ставлення до його поведінки з боку батьків або піклувальників [4, с. 101]. «Таке поєднання деліктної відповідальності батьків і дітей, на думку Я.М. Шевченко, підвищило ефективність попереджувально-виховного впливу цього інститу-

ту, так як санкція в цих випадках була спрямована, в першу чергу, проти основних винних у завданні шкоди – неповнолітніх. Разом з тим зберігалася і відповідальність батьків за поведінку дітей, діяльність яких щодо виховання, як засіб попередження правопорушень дітей, ще не втратила значення, так як неповнолітні володіли деякими віковими недоліками, що обумовлювали необхідність морального керування і систематичного впливу на них з боку батьків» [13, с. 11].

У зв'язку з тим, що неповнолітні особи є деліктоздатними, а перенесення обов'язку відшкодувати шкоду є винятком із загального правила про деліктну відповідальність, перелік відповідальних осіб законодавець обмежив вказівкою щодо батьків (усиновлювачів) і піклувальників. Відповідно, на навчальний заклад, заклад охорони здоров'я чи інші заклади, де перебуває неповнолітній, не покладається обов'язок здійснювати таке відшкодування.

Якщо неповнолітня особа перебувала у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду (ч. 2 ст. 1179 ЦК України). На нього покладається обов'язок відшкодувати шкоду в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі. Надання закладу можливості відшкодувати шкоду не лише у повному обсязі, а й частково свідчить про те, що вихованець бере участь у витратах. Про правильність віднесення дитячих установ до суб'єктів відповідальності наголошувала й К.Б. Ярошенко, на думку якої в ролі піклувальників могли виступати не лише громадяни, але й юридичні особи, якщо останні виконували обов'язки піклувальників на підставі закону [6, с. 51].

Батьки (усиновлювачі), піклувальник, заклад, який за законом здійснює щодо неповнолітнього функції піклувальника, несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за шкоду, завдану ним.

Уперше субсидіарний характер відповідальності батьків, піклувальників було закріплено у новій редакції постанови Пленуму Верховного Суду СРСР «Про судову практику по позовах в справі завдання шкоди» від 3 березня 1950 р., де в п. 3 зазначалося, що батьки або опікуни (піклувальники) відповідають за шкоду, завдану неповнолітнім при відсутності у неповнолітнього майна, необхідного для відшкодування завданої ним шкоди. Слід згадати, що 4 серпня 1935 р. ст. 405 ЦК УРСР 1922 р. було доповнено частиною другою такого змісту: «За шкоду, завдану неповнолітнім, у випадках, передбачених ст. 9, разом з неповнолітнім відповідають також його батьки й опікуни». Вираз закону «разом з неповнолітнім відповідають», на думку К.А. Флейшиц, був незвичним для радянського цивільного законодавства і не повторювався в інших його по-

станах. Тому зрозумілим були питання про засади, на яких відповідальність батьків і піклувальників за шкоду, завдану неповнолітнім, поєднується з відповідальністю самого неповнолітнього за цю шкоду [4, с. 107-108]. Пленум Верховного Суду СРСР своєю постановою «Про судову практику по позовах в справі завдання шкоди» від 10 червня 1943 р. визнав відповідальність батьків і опікунів (піклувальників) солідарною з відповідальністю неповнолітнього (п. 3). Однак такий висновок суперечив змісту ч. 2 ст. 405 ЦК УРСР, де зазначалося про завдання шкоди виключно неповнолітнім. Тому таке тлумачення Пленумом змісту ст. 405 ЦК УРСР 1922 р. не підтримали науковці³.

Однак відповідальність батьків або опікунів (піклувальників), на думку К.А. Флейшиц, не завжди виникала у разі недостатності майна у неповнолітнього. Якщо неповнолітній завдав шкоди без своєї вини, але вчинення ним невинної дії, що спричинило шкоду, було зумовлено не попередженням батьками або опікунами (піклувальниками) вчинення цієї дії неповнолітнім, відповідальність несуть лише батьки або піклувальники: наприклад, неповнолітнього було допущено батьками до користування електроприладами або газовою установкою нової конструкції без вказівки з боку батьків або опікунів (піклувальників) на способи такого користування; не був попереджений батьками про те, що в його кімнаті поставлено бутель з бензином і тому заборононо куріння тощо [4, с. 108-109]. Як правильно вважає Я.М. Шевченко, такий підхід до визначення суб'єкта відповідальності суперечить закону, так як втрачається, з одного боку, додатковий характер відповідальності батьків, а діти фактично усуваються від відповідальності за свої вчинки, а з іншого, – усунення від відповідальності за свою бездіяльність батьків не надавало можливості вплинути на них і позбавляло потерпілих додаткової гарантії відновлення своїх майнових прав [13, с. 12].

Обов'язок відшкодувати шкоду виникає у вказаних осіб за наявності їх вини, що визначається за правилами ч. 3 ст. 1178 ЦК України: несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за неповнолітньою особою. Законодавець встановлює презумпцію їх вини. Відповідно, доведення ними, що шкоди було завдано не з їхньої вини, звільняє батьків (усиновлювачів), піклувальника і заклад, який за законом здійснює щодо неповнолітнього функції піклувальника, від обов'язку її відшкодувати (ч. 2 ст. 1179 ЦК України).

Для покладення відповідальності на батьків необхідна наявність причинного зв'язку між їх не-

належною діяльністю (бездіяльністю) у вихованні та нагляді за дітьми і завданням шкоди дітьми. Як відзначала Я.М. Шевченко, такий зв'язок відрізнявся тією особливістю, що бездіяльність батьків була причинно пов'язана зі шкодою через дії дітей. Шкода виникала безпосередньо від дій дітей, так як самі ці дії – результат бездіяльності батьків у вихованні та нагляді, тому шкода, яку вони завдають, належить до числа наслідків протиправної бездіяльності батьків [13, с. 8].

Відшкодувавши шкоду, завдану неповнолітньою особою, батьки (усиновлювачі), піклувальник і заклад, який за законом здійснює щодо неповнолітнього функції піклувальника, не мають права зворотної вимоги до нього (ч. 4 ст. 1191 ЦК України). Відповідно діє правило, аналогічне до випадку відшкодування шкоди, завданої малолітньою особою. Деліктне зобов'язання за участю закладу, який за законом здійснює щодо неповнолітнього функції піклувальника, вирізняється тим, що такий заклад має право зворотної вимоги до особи, безпосереднім і професійним обов'язком якої було здійснення виховання неповнолітнього (педагога, вихователя та ін.) (ч. 1 ст. 1191 ЦК України).

Незважаючи на визнання за усіма неповнолітніми особами здатності самостійно відшкодувати шкоду, завдану деліктом, ми змушені визнати, що здатність усвідомлення значення своїх дій у осіб віком від 14 до 18 років залишається різною. Відповідно, не можна ототожнювати дитину 14 років і дитину, яка за віком наближена до 17 або 18 років. Ступінь вини неповнолітніх осіб може бути різний, або про вину таких осіб питання не виникатиме, якщо вона була не здатна усвідомлювати значення своїх дій.

Тому пропонуємо викласти ч. 1 ст. 1182 ЦК України у новій редакції та відповідно доповнити цю статтю двома частинами.

Новелою ЦК України є положення, що міститься в ст. 1183, згідно з яким «батьки зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану дитиною, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав, протягом трьох років після позбавлення їх батьківських прав, якщо вони не доведуть, що ця шкода не є наслідком невиконання ними своїх батьківських обов'язків». Зміст цієї статті ЦК України застосовується до випадків завдання шкоди як малолітніми, так і неповнолітніми особами; незалежно від місця їх перебування після винесення рішення судом про позбавлення батьків їх батьківських прав (під опікою, піклуванням, у сім'ї усиновлювачів або в дитячому закладі). Аналогічна норма міститься також у цивільних кодексах Російської Федерації (ст. 1075), Таджикистану (ст. 1090), ЦК Узбекистану (ст. 995), ЦК Казахстану (ст. 927).

Для покладення відповідальності на батьків, позбавлених батьківських прав, необхідно встано-

³ В. С. Тадевосян вважав, що в ст. 405 мова йде не про солідарну відповідальність батьків та опікунів, а субсидіарну [12, с. 30].

вити причинний зв'язок між неналежним виконанням батьками своїх обов'язків та поведінкою дитини, що спричинило завдання шкоди. Вважаємо введення цієї норми у ЦК України доцільним. В радянській юридичній літературі подібні міркування висловлювала й К. Б. Ярошенко, яка вважала, що особи, позбавлені батьківських прав до моменту завдання їх неповнолітніми дітьми шкоди, повинні нести відповідальність за цю шкоду, якщо завдання шкоди є наслідком неналежного виконання ними обов'язку виховання дітей, що у свій час стало підставою для позбавлення батьківських прав і відібрання дитини [6, с. 40].

Висновки. Спільними ознаками концепції деліктоздатності неповнолітніх фізичних осіб за законодавством України та зарубіжних країн є такі: а) боржником вважається безпосередній завдавач шкоди за умови його деліктоздатності; б) у разі неделіктоздатності завдавача шкоди обов'язок відшкодувати шкоду покладається на інших осіб і застосовуються правила про ноксальну відповідальність.

Пропонуємо внести до ЦК України, зокрема, такі зміни:

– доповнити ст. 1178 ЦК України ч. 6 таким змістом:

«Фізична особа, яка не досягла семирічного віку, може бути зобов'язана судом відшкодувати шкоду, завдану нею, з урахуванням обставин справи частково або в повному обсязі, якщо вона має достатні для цього кошти і не залишиться без засобів, необхідних для власного належного утримання, а також для виконання передбачених законом обов'язків щодо надання утримання іншим

особам, а фізичні особи, які визначені частиною першою цієї статті, померли або довели відсутність своєї вини».

– викласти ч. 1 ст. 1182 ЦК України та відповідно доповнити цю статтю двома частинами такого змісту (відповідно, слід вважати частину другу цієї статті частиною четвертою):

«1. Фізичні особи (у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років), спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоду, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим. За заявою неповнолітніх осіб або однієї з них, їх законних представників або потерпілого суд може визначити відповідальність фізичних осіб, які спільно завдали шкоди, у частці відповідно до ступеня їхньої вини.

2. Якщо в момент завдання шкоди кількома фізичними особами (у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років) одна з них перебувала у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, цей заклад відшкодовує завдану шкоду у частці, яка визначається за рішенням суду.

3. Шкода, завдана спільними діями або бездіяльністю кількох осіб за участю фізичної особи (у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років), відшкодовується ними у частці, яка визначається за домовленістю між ними або за рішенням суду.

4. У разі відсутності у завдавачів шкоди – фізичної особи (у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років) або одного з них майна, достатнього для відшкодування шкоди, завданої їх спільними діями або бездіяльністю, шкода відшкодовується батьками (усиновлювачами) або піклувальниками у частці, яка визначається за домовленістю між ними або за рішенням суду».

ЛІТЕРАТУРА

1. Васьковский Е.В. Учебник гражданского права / Е.В. Васьковский. – М. : Статут, 2003. – 382 с.
2. Чорна Ж.Л. Цивільно-правовий захист майнових прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб : автореф. ... дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ж. Л. Чорна. – Львів, 2005. – 20 с.
3. Санфилиппо Чезаре Курс римского частного права : учебн. / Санфилиппо Чезаре ; [под ред. Д. В. Дождева]. – М. : БЕК, 2002. – 400 с.
4. Флейшиц Е.А. Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения / Е.А. Флейшиц. – М. : Гос. Изд-во юрид. лит., 1951. – 239 с.
5. Шевченко Я.М. Характеристика особенностей психіки неповнолітніх та їх вияв при вчиненні майнових правопорушень. Дієздатність і осудність дітей / Я. М. Шевченко // Вісник Київського університету. – 1962. – № 5. Вип. 1. Серія економіки та права. – С. 95-98.
6. Ярошенко К.Б. Специальные случаи ответственности за причинение вреда / К.Б. Ярошенко. – М. : Юрид. лит., 1977. – 81 с.
7. Ременяк С.Я. Відшкодування шкоди, завданої малолітніми особами за цивільним законодавством України : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / С. Я. Ременяк. – Одеса, 2007. – 212 с.
8. Антимонов Б.С. Гражданская ответственность за вред, причиненный источником повышенной опасности / Б.С. Антимонов. – М. : Госюриздат, 1952. – 295 с.
9. Яичков К.К. Ответственность родителей за причиненный детьми вред / К. К. Яичков // Социалистическая законность. – 1950. – № 6. – С. 32-43.
10. Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву / В. А. Тархов. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1973. – 456 с.
11. Братусь С.Н. Некоторые вопросы учения о субъектах права / С.Н. Братусь // Советское государство и право. – 1949. – № 11. – С. 78-80.
12. Тадевосян В.С. Ответственность родителей за вред, причиненный детьми / В.С. Тадевосян // Советское государство и право. – 1949. – № 4. – С. 26-28.

13. Шевченко Я.Н. Имущественная ответственность за вред, причиненный детьми, по советскому гражданскому праву : автореф. ... дисс. на соискание научн. степени канд. юр. наук : 12. 02. 03. / Я.Н. Шевченко. – Киев, 1964. – 16 с.
14. Иоффе О.С. Обязательства по возмещению вреда. Издание второе / О.С. Иоффе. – Ленинград : ЛГУ, 1951. – 107 с.
15. Майданик Л.А. Материальная ответственность за повреждение здоровья / Л. А. Майданик, Н.Ю. Сергеева. – М. : Юрид. издат., 1962. – 216 с.
16. Годэмэ Э. Общая теория обязательств / Э. Годэмэ ; [пер. с франц. И. Б. Новицкого]. – М. : Юрид. изд., 1948. – 500 с.
17. Саватье Р. Теория обязательств. Юридический и экономический очерк / Р. Саватье; [пер. с франц. Р. О. Халфиной]. – М. : Прогресс, 1972. – 439 с.

Гринько Світлана Дмитрівна

ДЕЛИКТОЗДАТНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена дослідженню деликтоздатності неповнолітніх фізичних осіб за цивільним законодавством України та зарубіжних країн. Здійснено порівняльний аналіз, що дозволило виявити спільне та відмінне. Запропоновано внести зміни до чинного Цивільного кодексу України.

Ключові слова: деликтоздатність, малолітні фізичні особи, неповнолітні фізичні особи, відповідальність, шкода, відшкодування шкоди.

Гринько Светлана Дмитриевна

ДЕЛИКТОСПОСОБНОСТЬ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ ПО ГРАЖДАНСКОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Статья посвящена исследованию деликтоспособности несовершеннолетних физических лиц по гражданскому законодательству Украины и зарубежных стран. Осуществлен сравнительный анализ, что позволило выявить общее и отличие. Предложено внести изменения в действующий Гражданский кодекс Украины.

Ключевые слова: деликтоспособность, малолетние физические лица, несовершеннолетние физические лица, ответственность, вред, возмещение вреда.

Grynko Svetlana Dmitrievna

DELIKTOZDATNIST JUVENILE INDIVIDUALS UNDER THE CIVIL LAW OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

The article investigates administrative tort underage individuals by civil legislation of Ukraine and foreign countries. The comparative analysis that revealed common and different. Proposed to amend the current Civil Code of Ukraine.

Keywords: deliktozdatnist, young individuals under age individuals, responsibility, damage, damages.